

แนวคิดทฤษฎีและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน มุ่งศึกษาพัฒนาการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน และผลที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน ทั้งด้านเศรษฐกิจและด้านสังคมในระดับครอบครัว และชุมชน โดยคาดหวังว่าจะสามารถกำหนดแนวทางการพัฒนาชุมชนได้อย่างสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชน

เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องหลายประการ จึงจำเป็นต้องพิจารณาถึงแนวคิดทฤษฎีและผลงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาและวิเคราะห์ตัวแปรต่าง ๆ ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาจึงได้ใช้แนวคิดทฤษฎีต่าง ๆ ดังนี้

- 2.1 แนวคิดเกี่ยวกับมนุษย์นิเวศน์ (Human Ecology)
- 2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน
- 2.3 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลง
- 2.4 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคม (Social Interaction)

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับมนุษย์นิเวศน์ (Human Ecology)

เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่าสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายในโลกย่อมมีความสัมพันธ์ต่อกันและกัน และสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอยู่ตลอดเวลา ทั้งในเชิงที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน และในเชิงที่ขัดแย้งกัน การศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตและสิ่งแวดล้อมนั้น เป็นการศึกษาถึงระบบและวิถีทางในการดำรงชีวิตของพืชและสัตว์ รวมถึงมนุษย์ด้วย เรียกว่า นิเวศวิทยา (Ecology) เป็นคำที่มาจากภาษากรีกคือ Oikos แปลว่าที่อยู่อาศัยหรือบ้าน (dwelling place, house) (ณรงค์ ฌ เชียงใหม่ และกรรณิกา วิทยสุภาคร, 2528:82) ส่วนการศึกษามนุษยนิเวศวิทยาเป็นการศึกษาถึงการปรับตัวของมนุษย์ต่อเงื่อนไขต่าง ๆ ของสภาพแวดล้อมกายภาพ การศึกษาในเรื่องนี้จะต้องเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับปัญหาต่าง ๆ เช่น การเจริญเติบโตของชุมชน การปรับตัวให้สามารถมีชีวิตอยู่รอดได้ในขณะที่สภาพแวดล้อมเปลี่ยนไป หรือในความจำกัดของสภาพแวดล้อม คำว่า สภาพแวดล้อมในที่นี้ หมายถึง สภาพทางกายภาพและเทคโนโลยีของดินที่อยู่อาศัยของมนุษย์ สำหรับความหมายของมนุษย์นิเวศวิทยานั้น ณรงค์ ศรีสวัสดิ์ (อ้างใน มาโนชัย มณีนิล, 2528) ได้อ้างถึงความหมายของมนุษย์นิเวศวิทยาจาก Theoderson (1969:132)

ซึ่งได้กล่าวไว้ว่า "มนุษย์นิเวศวิทยา" คือ การศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม อันเป็นการวิเคราะห์ถึงความเกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน ในระหว่างชีวิตและความเป็นอยู่ของบุคคล รวมทั้งกลุ่มสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่บุคคลและกลุ่มอาศัยอยู่ "ความสัมพันธ์นี้เป็นกระบวนการวงจร เพื่อตอบสนองความต้องการอันไม่มีที่สิ้นสุดของมนุษย์ เช่น ความต้องการทางด้านโภชนาการ ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค เป็นต้น ทำให้ชีวิตและความเป็นอยู่ทางสังคม วัฒนธรรมของบุคคลและกลุ่มดำรงอยู่ได้ โดยจะไปกระตุ้นให้ระบบสังคมทำงาน และการทำงานของระบบสังคมนี้ ทำให้คุณภาพสิ่งแวดล้อมต้องลงไปหรือเสียไป ซึ่งจะมีผลกระทบโดยตรงต่อคุณภาพชีวิตที่ดีของบุคคลและกลุ่มต่อไป

สิ่งแวดล้อมที่กระตุ้นและมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคลหรือกลุ่มนั้น แบ่งออกได้เป็น 3 ประเภทคือ

1. สิ่งแวดล้อมทางด้านกายภาพ (Physical Environments) ได้แก่ ดิน หิน น้ำ อากาศ ฯลฯ ชีวิตและความเป็นอยู่ของบุคคลและกลุ่มในสังคมภายใต้อิทธิพลของสิ่งแวดล้อมด้านนี้จะกระตุ้นให้บุคคลและกลุ่มแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ออกมาได้ เพราะว่ามี การเปลี่ยนแปลงสภาพของสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ เหล่านี้

2. สิ่งแวดล้อมทางด้านชีวภาพ (Biological environments) ได้แก่ ป่าไม้ พืช แมลง สัตว์และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ สิ่งแวดล้อมนี้จะทำให้ชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวชนบทที่มีความมั่นคง ในแง่ที่ว่ามีความเป็นปึกแผ่นทางสังคม (Social Solidarity) เพราะมีความสัมพันธ์ที่ อยู่บนพื้นฐานของระบบเครือญาติ และระบบครอบครัวของชาวชนบท อยู่ใกล้ชิดกับสิ่งแวดล้อม ดังกล่าวอันเป็นธรรมชาติ พฤติกรรมของบุคคลและกลุ่มจะแปรเปลี่ยนไปตามสภาพสิ่งแวดล้อมนี้ ด้วย

3. สิ่งแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม (Socio-cultural Environments) แบ่งออกได้เป็น

- กายภาพสังคม (Physicosocial) ได้แก่ วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับวัตถุต่าง ๆ เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ ยานพาหนะ เครื่องจักรกล เป็นต้น

- ชีวสังคม (Biosocial) ได้แก่ สิ่งแวดล้อมทางด้าน คน พืชและสัตว์เลี้ยงต่างๆ

- จิตสังคม (Psychosocial) ได้แก่ ความคิด ความรัก ทศนคติ ค่านิยม ขนบ-

ธรรมเนียมประเพณี จารีต เป็นต้น

สิ่งแวดล้อมเหล่านี้เป็นตัวกระตุ้นและมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคล และกลุ่มหากสภาพแวดล้อมแตกต่างกัน จะทำให้พฤติกรรมของบุคคลและกลุ่มแตกต่างกันไปด้วยโดยที่บุคคลและกลุ่ม จะต้องทำการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมนั้น ๆ

Julian Steward (Richerson และ Mcevory, 1976:13-15) ได้กล่าวว่าในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ นั้น มีวัตถุประสงค์และหลักวิธีการศึกษาแตกต่างกันไปทั้งด้านกายภาพ ชีวภาพ และสังคม วัฒนธรรม ซึ่งในการศึกษาถึงสิ่งแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมนั้น Steward ได้วางแนวทางเพื่อพิจารณาถึงวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในระบบนิเวศไว้ 3 ประการด้วยกันคือ

1. พิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและกลุ่มต่าง ๆ กับวิธีการใช้เทคโนโลยีการผลิต รวมถึงการใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมนั้น
 2. พิจารณารูปแบบพฤติกรรมของกลุ่มในการใช้ทรัพยากรต่างๆ ในพื้นที่ให้เกิดประโยชน์โดยมีการใช้เทคโนโลยีที่เป็นลักษณะพิเศษของกลุ่ม
 3. พิจารณาขอบเขตรูปแบบของพฤติกรรมในการถ่ายทอดเทคโนโลยีต่าง ๆ เพื่อใช้ประโยชน์จากทรัพยากร รวมทั้งผลกระทบทางด้านวัฒนธรรมซึ่งเกิดขึ้นด้วย
- ซึ่งเมื่อได้วิเคราะห์สภาพสังคมหรือกลุ่มต่าง ๆ จากแนวทางทั้ง 3 ประการนี้แล้ว ก็จะทำให้มองการปรับตัวทางวัฒนธรรมของกลุ่มต่าง ๆ ได้ดีขึ้น

นักมนุษยนิเวศได้พยายามชี้ให้เห็นว่า รูปแบบของชุมชนแต่ละแห่งจะจัดรูปแบบต่าง ๆ ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และที่อยู่อาศัย นักมนุษยนิเวศ ได้กล่าวถึงแนวความคิดที่ว่า วัฒนธรรมมนุษย์ได้ถูกสร้างขึ้นและขึ้นอยู่กับสังคมย่อย ๆ โดยมีพื้นฐานอยู่บนความสัมพันธ์ระหว่างพืชและสัตว์ในถิ่นที่อยู่นั้น ๆ และได้สรุปเป็นสมมติฐานออกมาว่า (1) ชุมชนของสังคมกลุ่มย่อย ๆ ประกอบไปด้วยพื้นที่ซึ่งจะจัดระเบียบประชากรด้วย (2) ประชากรจะมีลักษณะอย่างไร มีพื้นที่อยู่ที่พื้นที่ดินซึ่งเขาครอบครอง (3) บุคคลต่าง ๆ ในหน่วยหนึ่ง ๆ มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ชุมชนนั้นๆ จะมีกลไกเพื่อให้เกิดความสมดุลย์ในระหว่างสิ่งมีชีวิตที่มีการแข่งขันกัน นักมนุษยนิเวศ ได้ยืนยันอย่างหนักแน่นว่าระดับสังคมย่อย ๆ ต่าง ๆ จะมีความแตกต่างกันในวัฒนธรรม การแข่งขันจะกำหนดความเป็นระเบียบของสังคมกลุ่มหนึ่ง มีการแข่งขันกันอีกกลุ่มหนึ่งจนมาถึงขั้นหนึ่งจนกระทั่งเกิดการเปลี่ยนแปลง หลังจากนั้นจะคงอยู่ต่อไป ต่อมาจะแข่งขันกันอีก และจะมีผลตามมาและก็จะอยู่ระยะหนึ่ง แนวความคิดของนักมนุษยนิเวศมีความเห็นว่าสภาพสมดุลของสังคมอยู่กับการปรับตัวของประชากรที่อยู่อาศัยที่หนึ่ง ๆ ซึ่งจะมีความแตกต่างกันในวัฒนธรรม

จะเห็นได้ว่าระบบนิเวศกับระบบสังคมมนุษย์มีความเกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน และเชื่อมโยงกันโดยผ่านการเคลื่อนย้ายหรือแลกเปลี่ยนวัสดุ พลังงานข่าวสาร (Rambo A. Terry and Perry E. Sajise, 1984:47) กล่าวคือ ระบบสังคมมนุษย์ได้รับวัสดุสิ่งของที่จัดว่าเป็น "ทรัพยากรธรรมชาติ" จากระบบนิเวศเพื่อใช้ตอบสนองความต้องการของมนุษย์โดยผ่านองค์การทางสังคมและสถาบันทางการเมืองการปกครอง โดยมีค่านิยมและความจำเป็นทางด้านชีววิทยา

ของมนุษย์ ที่ทำให้กระบวนการทางด้านชีวภาพที่ดำเนินอยู่นั้นดำเนินต่อไป ในอัตราที่ติดเทียมกับการสูญเสียวัสดุให้ระบบสังคมมนุษย์ และมีผลกระทบอย่างกว้างขวางต่อการดำเนินการและการดำรงอยู่ของมนุษย์ และในทางองเดียวกันการเปลี่ยนแปลง และการดัดแปลงระบบสังคมมนุษย์มีผลกระทบต่อระบบนิเวศที่ทำให้ระบบนั้นเปลี่ยนแปลงได้ เช่น การค้นพบสิ่งใหม่ด้านวิทยาการที่เป็นส่วนหนึ่งขององค์ประกอบทางเศรษฐกิจของระบบสังคมมนุษย์ จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านปริมาณและชนิดของวัสดุที่ระบบสังคมมนุษย์ต้องการใช้จากระบบนิเวศน์ หรือการเปลี่ยนแปลงทางด้านจำนวนและโครงสร้างของประชากรที่มีผลกระทบต่อระบบนิเวศได้อย่างกว้างขวาง

จากแนวคิดเกี่ยวกับมนุษย์นิเวศที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าระบบนิเวศน์หรือระบบทรัพยากรธรรมชาติประกอบด้วยปัจจัยชีวภาพคือ ดิน น้ำ สภาพด้านภูมิศาสตร์ พืชและสัตว์ต่างๆ ซึ่งมีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกัน ในลักษณะที่ว่า เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบส่วนใดก็ส่งผล และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบส่วนต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์ต่อเนื่อง องค์ประกอบระบบนี้ ได้แก่ โครงสร้าง ประชากร องค์การทางสังคม กิจกรรมทางเศรษฐกิจ ค่านิยม ประเพณี วัฒนธรรม สถาบันทางการเมืองการปกครอง การใช้เทคโนโลยี ฯลฯ การมีผลและปฏิกริยาต่อกันระหว่างองค์ประกอบเหล่านี้จะเป็นตัวกำหนดลักษณะเฉพาะของสังคมนั้นและมีอิทธิพลต่อเสถียรภาพและการปรับความสัมพันธ์ของระบบ เพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลกระทบจากภายนอกระบบเพื่อความอยู่รอดของประชากรที่เป็นสมาชิกของระบบสังคมนั้นๆ

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน

ที่ดินเป็นทรัพยากรธรรมชาติ และเป็นสิ่งสำคัญยิ่งในการดำรงชีวิตของมนุษย์เป็นแหล่งคำจุนระบบเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม ซึ่งก่อให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองแก่มนุษยชาติมาช้านาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรณีประเทศไทยซึ่งเป็นประเทศเกษตรกรรม ได้มีการนำเอาที่ดินมาเป็นปัจจัยพื้นฐานในการผลิตตลอดมา ในช่วงระยะเวลาอันยาวนานดังกล่าวและมีปริมาณที่เพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ประกอบกับจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้มีความจำเป็นต้องใช้ที่ดิน เพื่อการผลิตและเป็นการสร้างที่อยู่อาศัย การใช้ที่ดินได้มีผู้ให้ความหมายและเสนอแนวคิดไว้ดังนี้

2.2.1 ความหมาย

การใช้ที่ดินมีความหมายรวมถึงการใช้ที่ดินทั้งในเขตเมืองและ เขตชนบทที่มีผู้ให้ความหมายไว้มากมายดังนี้

นิพนธ์ ตั้งธรรม (2525:8) ได้ให้ความหมายจากผู้ให้ประโยชน์ทางที่ดินว่า หมายถึง การใช้ที่ดินมาบำบัดความต้องการของมนุษย์ เช่น ใช้ในการเกษตรกรรม เป็นพื้นที่ป่าไม้ เป็นพื้นที่แหล่งน้ำ เป็นที่ตั้งบ้านเรือน และสิ่งอำนวยความสะดวกอื่น ๆ

ชูศักดิ์ คงคานนท์ (2522:15) ได้ให้ความหมายของการใช้ที่ดินว่า หมายถึง การใช้ประโยชน์จากพื้นที่ดินที่มีอยู่ในแต่ละชนิดนั้นให้เกิดประโยชน์มากที่สุดทางเศรษฐกิจ ให้เกิดผลตอบแทนมากที่สุดโดยไม่เกิดผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมหรือมีผลกระทบน้อยที่สุด

บรรเจิด พลากร (2523:28) ได้กล่าวไว้ว่า การใช้ที่ดินหมายถึง การที่มนุษย์นำที่ดินมาใช้ตามความต้องการในด้านต่างๆ เช่น ที่อยู่อาศัยการเกษตรกรรม พาณิชยกรรม การอุตสาหกรรม เป็นพื้นที่ป่าไม้ พื้นที่แหล่งน้ำ ซึ่งการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ดินที่มีอยู่ในแต่ละชนิดจะต้องเป็นประโยชน์ และให้ผลตอบแทนมากที่สุดโดยไม่เกิดผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม หรือมีผลกระทบน้อยที่สุด

2.2.2 ลักษณะการใช้ที่ดิน

การใช้ที่ดินของมนุษย์มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา โดยการเปลี่ยนแปลงจากการใช้ที่ดินประเภทหนึ่งเป็นอีกประเภทหนึ่ง โดยทั่วไปแล้วพื้นที่ป่าไม้ พื้นที่เกษตร และที่อยู่อาศัยเปลี่ยนไป เพราะการเพิ่มประชากร ลักษณะการใช้ที่ดินนั้น สถิตย์ วัชรกิตติ (2530:40) ได้แบ่งลักษณะออกเป็น 5 ประเภทคือ

1. การใช้ที่ดินเพื่อทำการเกษตร ได้แก่ พื้นที่นา พื้นที่พืชไร่-สวน การปศุสัตว์และอื่น ๆ
2. การใช้ที่ดินเพื่อเป็นพื้นที่ป่าไม้เพื่อรักษาความสมดุลทางธรรมชาติและเป็นที่พำนักที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจแบ่งย่อยเป็นป่าดงดิบ ป่าเบญจพรรณ ป่าโคก ป่าเต็งรัง ฯลฯ
3. การใช้ที่ดินเพื่อเป็นพื้นที่แหล่งน้ำ ทั้งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ เช่น แม่น้ำ ห้วย หนอง บึง และแหล่งน้ำที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น อ่างเก็บน้ำ สระ บ่อ ฯลฯ
4. การใช้ที่ดินเพื่อเป็นที่อยู่อาศัย ได้แก่ หมู่บ้าน เมือง ตลอดจนสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อสนองความต้องการของคน
5. การใช้ที่ดินเพื่อการอุตสาหกรรม ได้แก่ โรงงานผลิตสินค้าต่าง ๆ

2.2.3 การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในประเทศไทย

การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน หากพิจารณาโดยทั่วไปแล้วเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเพิ่มจำนวนประชากร ไม่ว่าจะเป็นการเพิ่มโดยธรรมชาติหรือผลการย้ายถิ่นที่เกิดจากความต้องการที่ทำกิน ทั้งในรูปแบบของการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินเดิม หรือการบุกรุก เพื่อหาที่ทำกินใหม่

ผลจากการเพิ่มประชากรดังกล่าวทำให้ต้องใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อสนองความต้องการปัจจัยสี่ ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรคเพิ่มขึ้นไปด้วย แต่เนื่องจากประเทศไทย เป็นประเทศเกษตรกรรม การใช้เทคโนโลยีในการผลิตอยู่ในระดับต่ำ ประชากรยังขาดระเบียบ วินัยในการใช้ทรัพยากร ประกอบกับกฎหมายในการควบคุมการใช้ทรัพยากรยังไม่รัดกุม ดังนั้น การเพิ่มผลผลิตจึงเป็นการเพิ่มพื้นที่เพาะปลูก โดยการลดพื้นที่ป่าไม้ ดังที่ ศาพล พัวพาณิชย์ (2525:50-51) ได้รายงานไว้ว่าการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรมีอิทธิพลอย่างมากต่อการ เปลี่ยนแปลงรูปแบบ และสภาพการใช้ที่ดิน เพราะมนุษย์ต้องการปัจจัยสี่ในการดำรงชีวิต ดังนั้น จึงมีการใช้ประโยชน์ที่ดิน ให้อยู่ในรูปแบบที่สามารถเอื้ออำนวยผลประโยชน์ได้ตามความต้องการ และ สถิตย์ วัชรกิตติ (2525 : 81) ได้บันทึกไว้ว่าอัตราการเพิ่มของประชากรในประเทศไทย เป็นไปอย่างรวดเร็ว แต่พื้นที่ที่เหมาะสมมีอยู่อย่างจำกัด จึงทำให้เกิดปัญหาการบุกรุกแผ้วถางป่า เพื่อทำไร่เลื่อนลอย ซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวได้ดำเนินติดต่อกันมาเป็นเวลานานแพร่ขยายไปทั่วทุก ภาคของประเทศไทย จากการสำรวจภาพถ่ายทางอากาศในปี พ.ศ. 2504 พบว่าประเทศไทย มีพื้นที่ป่าไม้ประมาณ 273,628 ตารางกิโลเมตรหรือประมาณ 53.33 เปอร์เซ็นต์ ในขณะที่มี ประชากร 30 ล้านคน และในปี พ.ศ.2525 เหลือพื้นที่ป่าไม้เพียง 11,702 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 30.52 เปอร์เซ็นต์ ในขณะที่มีประชากรเพิ่มขึ้นเป็น 50 ล้านคน แสดงว่าตั้งแต่ปี พ.ศ.2504 ถึงปี พ.ศ.2525 ป่าไม้ถูกทำลายปีละ 5,600 ตารางกิโลเมตร

การศึกษาของ เกษม สนิทวงศ์ (2532:40) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินใน ประเทศไทยเกิดจากการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจ หรือเป็นผลจากการพัฒนาประเทศไทย โดยมีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านต่าง ๆ เช่น การสร้างถนน ทางรถไฟ ทำให้ระบบการคมนาคมขนส่งรวดเร็วขึ้น และประการสำคัญได้มีนโยบายส่งเสริมการผลิตสินค้าเกษตรกรรม เพื่อการส่งออกในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1-3 (พ.ศ.2504-2519) เป็นเหตุให้มีการ เปลี่ยนแปลงลักษณะการใช้ประโยชน์ในที่ดินอย่างมากคือ ในช่วงปี พ.ศ.2525-2528 จะเห็นได้ จากพื้นที่ป่าไม้ลดลงถึง 16 ล้านไร่ ในขณะเดียวกันพื้นที่เพาะปลูกเพิ่มขึ้น 12 ล้านไร่ และพื้นที่ ไม่ได้จำแนกเพิ่มขึ้น 4 ล้านไร่ (จาริต ติศภัทย์, 2531:43) พื้นที่ไม้จำแนกเหล่านี้ส่วนหนึ่งเดิม เป็นพื้นที่ป่าไม้ และถูกบุกรุกเปลี่ยนสภาพเป็นที่ดินสำหรับเพาะปลูก แต่ยังไม่ได้มีการครอบครอง กรรมสิทธิ์ที่ถูกต้องตามกฎหมาย กล่าวคือ ในขณะที่ประเทศไทยเน้นการพัฒนาประเทศมาก การ ทาลายทรัพยากรธรรมชาติก็มีมากตามไปด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีการสูญเสียพื้นที่ป่าไม้มากขึ้น อัตราการสูญเสียพื้นที่ป่าไม้ถึงปีละ 3.24 ล้านไร่ โดยเฉลี่ย อาจกล่าวได้ว่าการพัฒนาประเทศ- ไทยเน้นการเพิ่มปริมาณการผลิต และการส่งเสริมให้มีการผลิตสินค้าเกษตรเพื่อการส่งออก เพื่อ เป็นการนารายได้เข้าประเทศทำให้มีความต้องการที่ดินเพื่อทำการเกษตรมากขึ้น ทำให้เกิดการ

บุกรุกพื้นที่ป่าไม้เพื่อทำการเพาะปลูกมากขึ้น ซึ่งเราจะเห็นได้จากสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน เกือบทั่วทุกภาคของประเทศที่มีการบุกรุกโค่นเผาผลาญป่าไม้ พื้นที่ที่ใกล้เส้นทางคมนาคมทั้งที่เป็น ที่ราบและเป็นภูเขา เพื่อทำไร่เลื่อนลอย และการเพาะปลูกเป็นการถาวร เช่น อ้อย มัน สาคะหลัง ปอ ข้าวโพด ข้าวฟ่าง และพืชเศรษฐกิจอื่นๆ

2.3 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลง

2.3.1 ความหมายของการเปลี่ยนแปลง

การเปลี่ยนแปลงในสังคมมนุษย์ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงสถาบันต่างๆ ในระดับชุมชน การเปลี่ยนแปลงต่างๆ ในสังคมมนุษย์ได้มีข้อสมมติที่แตกต่างกันไป ทำให้การเปลี่ยนแปลงมีความหมายแตกต่างกันคือ (Nisbet, 1969:166-168)

1. การเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องของธรรมชาติ (Change is natural) การเปลี่ยนแปลงที่กล่าวถึงคนเราที่มีการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ซึ่งเป็นเรื่องธรรมชาติ โดยมากนักศึกษามักอธิบายในเรื่องนี้

2. การเปลี่ยนแปลงเป็นอยู่ตลอดเวลา (Change is immanent) การเปลี่ยนแปลงเป็นอยู่ตลอดเวลา อันเนื่องมาจากมีปัจจัยที่ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เช่น แต่ละสถาบันทางสังคมจะมีเหตุความจำเป็นและเหตุผลแห่งการเปลี่ยนแปลง

3. การเปลี่ยนแปลงเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง (Change is continuous) การเปลี่ยนแปลงนี้กล่าวถึงการผ่านขั้นตอนต่าง ๆ ของสังคมไปสู่ขั้นตอนต่าง ๆ ของสังคมไปสู่ขั้นตอนที่สมบูรณ์กว่า และจะพัฒนาไปสู่ขั้นสุดท้าย เช่น การเปลี่ยนแปลงทางสังคมของ คาร์ล มาร์กซ

4. การเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งจำเป็น (Change is necessary) ซึ่งหมายถึงการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้มนุษย์มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เช่น รัฐบาลมีแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาตินั้น ซึ่งเป็นหน้าที่ของรัฐบาลที่ต้องพัฒนาประชาชนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

กล่าวโดยสรุปแล้ว ความหมายของการเปลี่ยนแปลงที่จะใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้มีข้อสมมติว่า การเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งจำเป็น และเกิดขึ้นตลอดเวลาจากการที่รัฐบาลมีการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ การสร้างโครงสร้างพื้นฐาน การกำหนดนโยบายการส่งออก ทำให้มีการขยายการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ปอ มันสาคะหลัง และอ้อย นโยบายดังกล่าวก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านการเศรษฐกิจ และสังคมของครอบครัวและชุมชนนั่นเอง

2.3.2 แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระยะเวลาใดเวลาหนึ่ง ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบความแตกต่างจากระยะเวลาหนึ่งเปลี่ยนแปลงไปอีกระยะเวลาหนึ่ง นอกจากนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงในระบบโครงสร้างและหน้าที่ของระบบความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างมนุษย์หรือกลุ่มคนในสังคม ตลอดจนเป็นการเปลี่ยนแปลงการกระทำระหว่างกันทางสังคมในการติดต่อการกระทำระหว่างมนุษย์หรือกลุ่มของสังคม การเปลี่ยนแปลงของสังคมได้มีผู้ให้ความหมายไว้ดังนี้

พจนจิตต์ อธิคมนันทะ (2521:6-7) ให้ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไว้ว่า หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระบบความสัมพันธ์ของบุคคลที่อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเป็นพวกเดียวกัน และการเปลี่ยนแปลงประเภทที่เกิดขึ้นเพราะมีการเปลี่ยนแปลงในกรอบกำหนดขอบเขตสิทธิและหน้าที่ บุคคลจะปฏิบัติต่อกันได้จากการที่เคยกำหนดกันอยู่ก่อน เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างแม่กับลูกเปลี่ยนแปลงไป เดิมพ่อแม่ที่เคยมีสิทธิกล่าวห้ามปราม หรืออนุญาตการกระทำของลูกต่อมาหมดสิทธินั้นไป หรือลูกไม่ยอมรับสิทธินั้นของแม่ ความสัมพันธ์ระหว่างนายกับบ่าว ซึ่งแต่เดิมนายมีสิทธิจะขายบ่าวให้คนอื่น แต่ต่อมาไม่มีสิทธิที่จะทำเช่นนั้นได้ เพราะฉะนั้นในความหมายนี้ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมอาจเกิดขึ้นได้โดยไม่ต้องการเพิ่มหรือลดจำนวนของคนในสังคมนั้น

Fairchile, ed (อ้างใน สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2536:22) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นลักษณะหนึ่งของกระบวนการ และแผนหรือรูปแบบสังคม ซึ่งมีการผันแปรหรือมีการเปลี่ยนแปลงเป็นแนวความคิดรวมหมายถึง ผลของการเปลี่ยนแปลงทุก ๆ อย่างของกระบวนการทางสังคม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมอาจก้าวหน้าหรือล่าหลังก็ได้ เป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างถาวรหรือชั่วคราว เปลี่ยนแปลงโดยการมีการวางแผนหรือไม่มีการวางแผน เปลี่ยนแปลงไปในทิศทางเดียวหรือหลายทิศทาง อาจก่อให้เกิดประโยชน์หรือโทษก็ได้

คิงส์เลย์ (David Kingley, 1949:662) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระบบสังคมนั้นคือการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างและหน้าที่ของสังคม

มัวร์ (Wibert E. Moore, 1968:366) ให้ความจำกัดความไว้ว่า การเปลี่ยนแปลงแบบแผนการกระทำของสังคม (Social Interaction) รวมทั้งผลที่เกิดขึ้นและการแสดงออกของโครงสร้างสังคมนั้น ๆ ที่เกี่ยวกับบรรทัดฐานในสังคม (Norms) ค่านิยม (Values) และผลผลิตและสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม

พัทยา สายหู (2518:258) ได้อธิบายความหมายทางสังคมไว้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นการเปลี่ยนแปลงถึงระบบความสัมพันธ์ของบุคคลที่อยู่ร่วมกันในสังคม

หม่อมราชวงศ์ราชภัฏรักรักษ์ (2521:74-75) ได้ให้ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในโครงสร้างสังคม ได้แก่ ระเบียบ กฎเกณฑ์ แบบความสัมพันธ์ในสังคม ตลอดจนสถานภาพ บทบาท อำนาจหน้าที่ ลักษณะความเกี่ยวข้อง พึ่งพาอาศัยกันระหว่างบุคคล กลุ่ม และสถานภาพต่าง ๆ ในสังคม การศึกษาเชิงสังคมวิทยา สนใจศึกษาการเปลี่ยนแปลงในลักษณะนี้ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงในระบบสังคมมีผลกระทบกระเทือนความเป็นอยู่ของสมาชิกในสังคมและเกี่ยวข้องกับการปรับตัวของบุคคลกลุ่มต่าง ๆ และสถาบันต่าง ๆ ให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป

วิญญู จารัสพันธ์ (2534:4) ให้ความหมายเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไว้ว่า หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับโครงสร้างของสังคมและส่งผลกระทบให้การกระทำทางสังคม (Social Action) และการกระทำระหว่างกันทางสังคม (Social Interaction) ของบุคคลเปลี่ยนแปลงไปด้วย

กล่าวโดยสรุป ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอาจกล่าวได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระบบความสัมพันธ์ของบุคคลที่อยู่รวมกัน และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในโครงสร้างสังคม ได้แก่ ระเบียบ กฎเกณฑ์ แบบความสัมพันธ์ในสังคม ตลอดจนสถานภาพ บทบาท อำนาจหน้าที่ ลักษณะความเกี่ยวข้อง การพึ่งพาอาศัยกันระหว่างบุคคล กลุ่มและสถานภาพต่างๆ ในสังคม ซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสิ่งแวดล้อมเป็นการเปลี่ยนแปลงทั้งกายภาพ ชีวภาพและสังคม

ต่อไปจะขอทบทวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งประกอบด้วยทฤษฎีวิวัฒนาการและแนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของคาร์ล มาร์กซ มาพิจารณา ดังนี้

ทฤษฎีวิวัฒนาการ

จากแนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมหลายคนเชื่อว่าวิวัฒนาการจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม Fercinance Toenies (Steven Vago, 1980 : 37) ได้อธิบายถึงสังคมแบบ Gemeinschaft และ Gesellschaft ว่าเป็นชุมชนเล็กๆ ตั้งเดิมมีความสามัคคีปรองดองและมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดจะหมดไป และจะถูกแทนที่โดยสังคมที่ใหญ่ขึ้นเป็นสังคมเมืองและอุตสาหกรรม ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์จะเปลี่ยนเป็นทางการมากขึ้น ไม่มีความสนิทสนมใกล้ชิดดังเดิม มีการใช้เอกสารสัญญาและผู้คนจะถือเอาแต่ประโยชน์แห่งตน และความสัมพันธ์แบบ Gemeinschaft ถือว่าเป็นความสัมพันธ์แบบใกล้ชิดแท้จริง ซึ่งหาได้ในสังคมดั้งเดิม เช่น ในครอบครัว ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่ผูกพันแน่นหนาเป็นระยะเวลานานระหว่างเพื่อนและเพื่อนบ้านในหมู่บ้านในชนบทก็เป็นตัวอย่างหนึ่งในชุมชนต่างห้วงโยในความเป็นอยู่ของกันและ

กัน ผู้คนช่วยเหลือกันโดยไม่คิดเรื่องการตอบแทนหรือผลประโยชน์ส่วนตัว ในทางตรงข้ามความสัมพันธ์แบบ Gesellschaft จะอยู่บนฐานของความไม่เชื่อถือกันและกัน

Percy S. Cohen's (Steven Vago, 1980:86) อธิบายว่าวิวัฒนาการทางชีววิทยานั้น จะสามารถสำเร็จได้ในการเลือกวิธีการและปรับสภาพที่ดีโดย 1) กล่าวว่าการถือครองการทำงานในวิวัฒนาการทางชีววิทยานั้นเหมือนกับวิวัฒนาการของสังคม ในส่วนที่มีความแตกต่างกัน และต้องมีการปรับตัวมากขึ้นเพื่อให้เหมาะกับสิ่งแวดล้อม 2) ให้ความคิดเห็นว่าโครงสร้างทางสังคมยิ่งซับซ้อนมากเท่าไร ก็ยิ่งจะมีโอกาสของการอยู่รอดขึ้นกว่าสังคมแบบง่าย ๆ ทั้งนี้เนื่องจาก Adaptability ของคนในสังคมใหญ่ที่มีต่อสภาพแวดล้อมนั้นมีมาก เพราะระบบสังคมใหญ่มีสภาพยืดหยุ่นมากกว่า มีทางเลือกมากกว่าและการปรับตัวนั้นเป็นไปได้ดี Teehnology และ Neil J. Smelser (Steven Vago:85) ได้ให้ความหมายของ "One to a System Trons formation ว่า 1) ในความเป็นจริงเกี่ยวกับเทคโนโลยีการเปลี่ยนแปลงเกิดจากเทคนิคดั้งเดิม และนำไปสู่การนำความรู้ทางวิทยาศาสตร์ 2) การเกษตรวิวัฒนาการจากการทำไร่ไถนาที่มีการผลิตเพื่อยังชีพไปสู่การค้าของสินค้าการเกษตร 3) อุตสาหกรรมการเปลี่ยนแปลงเกิดจากการใช้กำลังมนุษย์และสัตว์ไปสู่การใช้เครื่องมือทางอุตสาหกรรม

ทฤษฎีของมาร์กซ์

คาร์ลมาร์กซ์ (อ้างใน ยศ สันติสมบัติ, 2530:28-29) กล่าวว่าความสัมพันธ์ทางการผลิตเป็นตัวกำหนดรูปแบบของสังคม มาร์กซ์ เชื่อมั่นว่าวิธีการผลิตในสังคมดั้งเดิมย่อมมีลักษณะที่แตกต่างไปจากวิธีการผลิตในสังคมทุนนิยม เพราะฉะนั้นรูปแบบความสัมพันธ์ของคนในสังคมดั้งเดิมย่อมมีลักษณะที่แตกต่างไปจากรูปแบบความสัมพันธ์ของคนในสังคมทุนนิยมด้วย และความสัมพันธ์ทางสังคมดั้งเดิมนั้นมีศูนย์รวมอยู่ที่ระบบเครือญาติ พันธะทางสังคมเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว การแต่งงานและวงศ์ญาติ นอกจากนั้นระบบเครือญาติยังเป็นระบบที่ควบคุมการผลิต การแลกเปลี่ยนสินค้าและการบริการ มาร์กซ์เชื่อว่าความสัมพันธ์ทางสังคมหรือความสัมพันธ์ทางเครือญาติในสังคมดั้งเดิมมีลักษณะที่แตกต่างไปจากความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบทุนนิยมอย่างชนิดที่เรียกว่าเกือบจะเป็นตรงกันข้าม ในสังคมดั้งเดิมความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบทุนนิยมมีลักษณะที่เห็นห่างเหินขาดและเอารัดเอาเปรียบ

จากแนวคิดและทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมดังกล่าวสามารถนำมาอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินได้ดังนี้ เดิมนั้นสังคมชนบทเป็นสังคมแบบดั้งเดิม สมาชิกในครอบครัวและสมาชิกในชุมชนมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด มีการพึ่งพาช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เมื่อรัฐบาลได้กำหนดนโยบายการส่งออกสินค้าการเกษตร อันได้แก่ ปอ

มันสำปะหลังและอ้อย เพราะประเทศไทยได้มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและด้านอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้นมาก ทำให้วิถีการผลิตของคนชนบทเปลี่ยนจากผลิตเพื่อยังชีพมาเป็นผลิตเพื่อขาย โดยเฉพาะพืชเศรษฐกิจ ทำให้ชาวบ้านมีการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินจากใช้เป็นที่ป่า เป็นพื้นที่ไร่ และชาวบ้านต่างถิ่นมีการโยกย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐาน เพื่อบุกเบิกถางป่าในการทำไร่และอยู่อาศัย เกิดชุมชนใหญ่ขึ้น บ้างจึงตั้งกล่าวก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม กล่าวคือ เมื่อสังคมขนาดใหญ่ขึ้น วิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงไปทำให้ความสัมพันธ์ของคนในครอบครัวและคนในชุมชนห่างเหินกันมากขึ้น การช่วยเหลือกันจะต้องมีผลตอบแทนเสมอ

2.3.3 แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ

ระบบเศรษฐกิจเป็นระบบพื้นฐานทางสังคมที่สำคัญระบบหนึ่ง เนื่องจากมนุษย์ต้องการสนองความต้องการในด้านการบริโภค อันเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งของมนุษย์ ทำให้มนุษย์ต้องแสวงหาสิ่งของหรืออาหารมาบริโภค ความต้องการนี้ได้มีการพัฒนาขึ้นเรื่อย ๆ จนเกิดแผนพฤติกรรม ซึ่งได้แก่ กฎเกณฑ์ ข้อบังคับ ระเบียบต่าง ๆ เพื่อให้ผลผลิตที่ได้มานั้นให้ประโยชน์อย่างยุติธรรมแก่สมาชิกในสังคมมากที่สุด ดังนั้นหน้าที่ของระบบเศรษฐกิจ ได้แก่ การผลิต การแจกจ่าย การบริโภค และการแลกเปลี่ยน ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจจึงเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ ในอดีตระบบเศรษฐกิจระดับชุมชนหมู่บ้านเป็นระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมในด้านการผลิต การแลกเปลี่ยน การบริโภค และการแจกจ่ายก็เพื่อใช้อุปโภคและบริโภคพอประทังชีวิตในครัวเรือนเท่านั้นเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงไปเป็นระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมมากขึ้น ระบบการผลิต การแจกจ่าย การบริโภค การแลกเปลี่ยนก็เปลี่ยนแปลงไปอย่างไรก็ตาม ได้มีผู้ให้ความหมายเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจไว้ดังนี้

เฮอร์แชม (A.O Hirscham 1958:24) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจหมายถึง ความพยายามเอาทรัพยากรหรือปัจจัยการผลิตที่มีอยู่แล้ว แต่ยังกระจัดกระจายอยู่ ยังไม่ถูกนำมาใช้หรือถูกใช้อย่างผิดๆ สามารถนำมาใช้ได้อย่างเต็มที่

อี เอฟ ชูแมกเกอร์ (E.F. Schumacher) (อ้างใน รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ ผู้แปล 2517:4-17) ได้กล่าวถึงทัศนะของนักเศรษฐศาสตร์ชาวพุทธในส่วนที่เกี่ยวกับมาตรฐานการครองชีพ และรูปแบบของการบริโภคไว้ว่า "มาตรฐานการครองชีพน่าจะอยู่ที่การอยู่ดีกินดีให้มากที่สุด โดยการบริโภคให้น้อยที่สุด การผลิตโดยอาศัยทรัพยากรในท้องถิ่น นับได้ว่าเป็นวิธีการทางเศรษฐกิจที่มีเหตุผลมากที่สุด

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2520:15) ให้ความหมายการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของชนบท หมายถึง การที่ชาวนาชนบทรู้จักเทคนิคและวิทยาการสมัยใหม่ในการผลิตมากขึ้น

วิทยุ จารัสพันธุ์ (2533:5) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ หมายถึง พฤติกรรมและความสัมพันธ์เชิงเศรษฐกิจของมนุษย์ในกระบวนการผลิตการแลกเปลี่ยน การแจกจ่าย และการบริโภค

กล่าวโดยสรุปแล้ว การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเป็นการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิต ซึ่งเดิมมีการผลิตเพื่อยังชีพ ต่อมาประชากรเพิ่มมากขึ้นต้องมีการผลิตมากขึ้น มีการค้าขายแลกเปลี่ยนเพื่อให้เพียงพอกับการบริโภค ดังนั้นการผลิตจึงเป็นการผลิตเพื่อขาย และนอกจากนี้ยังเป็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการบริโภคเมื่อมีการซื้อขาย คนก็มีเงินมากขึ้น มีอำนาจในการบริโภคมากขึ้น ทำให้มาตรฐานการครองชีพดีขึ้น

จะเห็นได้ว่า เมื่อพิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงหรือวิวัฒนาการของชุมชนแต่ละแห่งภายในประเทศ เราจะพบว่าความเจริญทางด้านวัตถุและการติดต่อค้าขายระหว่างท้องถิ่นจะมีส่วนสำคัญทำให้สภาพสังคมเศรษฐกิจแต่ละท้องถิ่นเปลี่ยนแปลงไป ในทางหนึ่งเกี่ยวกับการติดต่อค้าขายระหว่างประเทศ ก็มีส่วนทำให้สภาพสังคมเศรษฐกิจในแต่ละประเทศเปลี่ยนแปลงไปด้วย เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม (2528:22-25) ได้กล่าวว่า การศึกษาชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในแต่ละชุมชนหรือในแต่ละประเทศจำเป็นต้องนำเอาการติดต่อค้าขายหรือความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน หรือระหว่างประเทศเข้ามาประกอบการพิจารณาด้วย โดยจะแบ่งประเด็นการพิจารณาดังนี้

1. ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของระบบภายในประเทศ
2. ความสัมพันธ์ระหว่างระบบภายในประเทศกับภายนอกประเทศ

1. ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของระบบภายในประเทศ

การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของระบบภายในประเทศ จะให้หลักของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติดังนี้

1.1 โดยทั่วไปแล้วมนุษย์จะประกอบพฤติกรรมทางเศรษฐกิจขึ้นพื้นฐานสองด้านด้วยกันคือทำการใช้จ่ายเพื่อการบริโภคและทำการผลิต ความสัมพันธ์ระหว่างการผลิตและการใช้จ่ายเป็นจุดสำคัญที่ทำให้เกิดปัญหาต่างๆ ในสังคม

1.2 การผลิตและการใช้จ่ายของมนุษย์ จะมีความสัมพันธ์โดยตรงกับทรัพยากรธรรมชาติที่สังคมนั้นมีอยู่ ทั้งนี้เนื่องจากว่าข้อจำกัดทางด้านทรัพยากรจะเป็นตัวกำหนดการผลิตและการใช้จ่ายของมนุษย์

1.3 การพิจารณาถึงสินค้าและบริการต่าง ๆ ที่สังคมผลิตได้นั้นถูกแจกจ่ายให้แก่ประชาชนอย่างไร และมีความยุติธรรมหรือไม่

ที่กล่าวมาข้างต้นนั้น เป็นปัจจัยสำคัญทางเศรษฐกิจที่จะกำหนดลักษณะและสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของแต่ละชุมชนภายในประเทศ อย่างไรก็ตามนอกจากปัจจัยทางเศรษฐกิจที่กล่าวมาแล้ว ระบบการผลิต การใช้จ่ายและการกระจายรายได้ยังถูกกำหนดโดยโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจและการเมือง ซึ่งเป็นโครงสร้างเบื้องต้นที่ควบคุมหรือกำหนดปัจจัยทางเศรษฐกิจซึ่งเป็นโครงสร้างเบื้องล่างด้วย

2. ความสัมพันธ์ระหว่างระบบภายในกับภายนอกประเทศ

ในการวิเคราะห์สภาพชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ในแต่ละประเทศนั้นเราจำเป็นต้องศึกษาถึงความสัมพันธ์ทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองกับต่างประเทศด้วย ทั้งนี้เนื่องจากการติดต่อค้ากับต่างประเทศย่อมจะต้องก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในระบบสังคมและระบบเศรษฐกิจ ทั้งในสิ่งที่เป็นครุณประโยชน์และเป็นโทษต่อคนที่อยู่ในสังคมนั้นด้วย

อย่างไรก็ตาม รากฐานของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่เป็นอยู่ในปัจจุบันมิได้เป็นอย่างเสมอภาคกัน ประเทศที่เข้มแข็งมักจะเป็ฝ่ายได้รับประโยชน์จากการติดต่อค้ามากกว่าประเทศที่อ่อนแอ ถ้าพิจารณาในแง่เศรษฐกิจประเทศที่เข้มแข็งหรือประเทศที่พัฒนาแล้วจะเป็นฝ่ายที่ได้รับประโยชน์จากการค้าระหว่างประเทศมากกว่าประเทศที่อ่อนแอ หรือประเทศที่กำลังพัฒนาหรือด้อยพัฒนา นอกจากนี้ก็มีทฤษฎีอยู่เป็นอันมากที่อธิบายถึงความสัมพันธ์ในลักษณะที่เป็นศูนย์กลางและบริวาร โดยกล่าวว่าประเทศที่พัฒนาแล้วหรือประเทศที่เป็นศูนย์กลางจะมีอิทธิพลทั้งในด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองเหนือประเทศที่เป็นบริวารด้วย ดังนั้นจึงถือว่าการเปลี่ยนแปลงทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองภายในประเทศย่อมได้รับอิทธิพล หรือถูกกำหนดโดยการเปลี่ยนแปลงในต่างประเทศ หรือในประเทศที่พัฒนาแล้ว

จากแนวความคิดดังกล่าว สามารถอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของชุมชนได้ดังนี้คือ การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจของชุมชนไม่ว่าจะเป็นการผลิต การบริโภคและการแจกจ่าย เกิดจากการที่มีการติดต่อกับภายนอก โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจของชุมชนในชนบทประเทศไทย เกิดจากการที่ประเทศไทยเปิดตลาดการค้ากับต่างประเทศ จำเป็นต้องมีการผลิตเพื่อส่งออกให้แก่ต่างประเทศ โดยเฉพาะการส่งออกสินค้าเกษตร อันได้แก่ ฝั่มมันสำปะหลัง และอ้อย ปัจจัยเหล่านี้ทำให้ชุมชนเปลี่ยนแปลงการผลิตแบบยังชีพเป็นการผลิตเพื่อขายและทำให้เศรษฐกิจในด้านอื่น ๆ ของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปด้วยระบบเศรษฐกิจของชุมชนจะขึ้นอยู่กับระบบเศรษฐกิจภายนอกตลอดเวลา

2.4 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคม

ทฤษฎีของเดอไคม์

เดอไคม์ (อ้างใน ภูซงค์ ภูมทลบุตร, 2528:63-65) กล่าวว่าการศึกษาสังคมมีการพัฒนาจนมีความสลับซับซ้อน และมีการแบ่งงานกันทำกันนั้น นับได้ว่าเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมอย่างหนึ่ง (Social fact) การแบ่งงานกันทำเกิดมาจากการเพิ่มสมาชิกขึ้นในสังคม และการเพิ่มสมาชิกก่อให้เกิด Moral density ขึ้น การแบ่งงานกันทำทำให้สังคมเกิด Solidarity ขึ้น เดอไคม์ ได้หาสาเหตุที่ก่อให้เกิด Solidarity คือ กฎหมาย (Law) ของสังคม โดยระดับกฎหมายในสังคมจะเป็นเครื่องชี้ถึง Solidarity ในสังคม ในทฤษฎีของเดอไคม์ Solidarity มี 2 แบบ คือ

1. Mechanic Solidarity มีลักษณะที่สมาชิกในสังคมมีความรู้สึกร่วมกัน (Collective conscience) ซึ่งเป็นความรู้สึกเหมือนกันทั่ว ๆ ไปทั้งสังคม เครื่องชี้ถึงลักษณะของ Solidarity อยู่กับการลงโทษที่รุนแรง (penal) หรือกฎหมายอาญา (criminal law) ซึ่งเป็นกฎที่เกิดจากความรู้สึกของสมาชิกทั้งสังคม ลักษณะกฎหมายดังกล่าวจะทำให้เกิด Solidarity

2. Organic Solidarity คือ สังคมซึ่งสมาชิกมีลักษณะแตกต่างกันอย่างมากในเรื่องความคิด ความเชื่อ ความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคมเป็นแบบความสัมพันธ์แบบสัญญา (contractual relationship) เครื่องชี้ถึงลักษณะ Solidarity ของสังคมก็คือ กฎหมายลงโทษแบบชดเชย (restitutive law) ซึ่งเป็นการลงโทษโดยที่ไม่ต้องใช้วิธีการทรมารร่างกาย แต่เป็นการลงโทษโดยวิธีอื่น ๆ เช่น การพิพากษา จำคุก ฟ้องล้มละลาย ฯลฯ เดอไคม์ กล่าวว่ากฎหมายแบบนี้จะเข้ามามีผลก่อให้เกิด Solidarity ในสังคมแบบความสัมพันธ์แบบสัญญา (contract) จะก่อให้เกิดจุดสนใจร่วมแก่มหาชน รวมไปถึงการแบ่งงานกันทำหรือการกระจายของอาชีพจะทำให้เกิด Solidarity ขึ้นในสังคมได้ เพราะต่างคนต่างทำไปตามที่ตนถนัด และสังคมใหญ่ ๆ แบบนี้จะทำงานแบบเดียวกับเมื่อก่อนย่อมไม่ได้

สำหรับการพัฒนาจากพัฒนา Mechanical Solidarity ไปเป็นแบบ Organic Solidarity นั้น ในตอนแรกสังคมยังมีลักษณะเล็กๆ ค่านิยม โลกทัศน์ การตีความ บรรทัดฐานต่าง ๆ ของสมาชิกในสังคมจะเป็นไปในทิศทางเดียวกัน การลงโทษหรือกฎข้อบังคับของสมาชิกในสังคมจะเป็นแบบ criminal law ซึ่งทำให้สังคมเกิด Solidarity ต่อมาภายหลังเกิดการเพิ่มของประชากร ทำให้เกิด Moral Density ขึ้น ซึ่งก็คือ การที่สมาชิกในสังคมเกิดความแตกต่างกันในด้านความคิดความเชื่อ ดังนั้น การอยู่ร่วมกันจะเป็นลักษณะของการทำสัญญา (contract) ขึ้น และกฎหมายจะเปลี่ยนเป็นลักษณะไม่ใช่ความรุนแรง (restitutive Law)

ประกอบกับการกระจายในด้านอาชีพ (occupational decentralization) ขึ้น กล่าวคือ ใครมีความสามารถอย่างไรก็ทำไปตามนั้น มีการแลกเปลี่ยนกัน ทั้งสองอย่างนี้จึงทำให้สังคม แบบนี้เกิด Integration ขึ้น

จากแนวคิดที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่าการที่สมาชิกในสังคมเพิ่มขึ้น สังคมมีการพัฒนาจน มีความสลับซับซ้อน และมีการแบ่งงานกันทำ ความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคมเปลี่ยนจากความสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการ เป็นความสัมพันธ์แบบทางการมากขึ้น กล่าวคือในสังคมดั้งเดิม ประชากรยังมีไม่มาก การผลิตเป็นแบบผลิตพอใช้ ความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคมเป็นแบบ เครือญาติ มีความเชื่อใจซึ่งกันและกัน การกู้ยืมเงินกันไม่ต้องมีสัญญาไว้เป็นหลักฐาน เมื่อ ประชากรเพิ่มขึ้น การผลิตเป็นการผลิตเพื่อขาย ความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคมเริ่มห่างเหินกัน และเป็นทางการมากขึ้น ดังนั้น การกู้ยืมเงินจะต้องมีการทำสัญญาไว้เป็นหลักฐานทุกครั้ง

2.5 ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ดิน เป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์มาอย่างหนึ่ง เนื่องจาก มนุษย์ต้องใช้ทรัพยากรดินในการสร้างที่อยู่อาศัย ปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ และเป็นแหล่งอาหาร การใช้ที่ดินมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เนื่องจากมีประชากรมีจำนวนมากขึ้นมีความต้องการบริโภค อาหารมากขึ้น ดังที่ บันลือ คำวชิรพิทักษ์ (2521:17-18) ได้กล่าวถึงแนวความคิดเกี่ยวกับ ความสัมพันธ์ระหว่างประชากร มีความสัมพันธ์กับความต้องการอาหารและผลผลิตอื่นจากที่ดิน เพิ่มขึ้น กล่าวคือ ทุก ๆ ชีวิตเกิดมาต้องมีปัจจัยสี่ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และ ยารักษาโรค แต่ที่ดินและประชากรในส่วนต่าง ๆ ของโลกมีประสิทธิภาพในการผลิต ตลอดจน ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีอันจำกัด ทำให้ไม่สามารถผลิตอาหารและปัจจัยอื่น ๆสนอง ความต้องการของมนุษย์ได้อย่างเพียงพอ ทำให้ประชากรมีความต้องการที่ดินเพื่อการเกษตรเพิ่มขึ้น และในการผลิตด้านการเกษตรเพื่อตอบสนองความต้องการอย่างเพียงพอ นั้น จำเป็นต้องผลิตเพื่อ ให้ได้ปริมาณมาก จึงมีการใช้เทคโนโลยีในการผลิต โดยเฉพาะการปลูกพืชเศรษฐกิจ ซึ่งจะก่อให้เกิดผลกระทบต่อเศรษฐกิจและสังคมต่อครอบครัวและชุมชนตามที่ ชอบ ดีสวนโคก และสุวิทย์ ธีรสาส์น (2533; 131-134) ได้ศึกษาไว้ว่า การนำพืชเศรษฐกิจมาปลูกเป็นสาเหตุทำให้ เป้าหมายของการผลิตเปลี่ยนไป กล่าวคือในระยะเวลาของการเข้ามาของพืชเศรษฐกิจ คือช่วง ก่อน พ.ศ.2503 ประชาชนมีเป้าหมายในการผลิตแบบเพื่อกินเพื่อใช้ในครัวเรือนเป็นหลัก นับ ตั้งแต่ พ.ศ.2503 เป็นต้นมา ได้นำพืชเศรษฐกิจเข้ามาปลูก เช่น ข้าวโพด มันสำปะหลัง จึงมี การเปลี่ยนแปลงเป้าหมายการผลิตแบบเดิมเป็นการผลิตเพื่อขาย และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง เทคโนโลยีสมัยใหม่ ในการผลิตเพื่อเพิ่มผลผลิตให้เพียงพอับความต้องการของตลาด และการ

นาเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ เป็นผลทำให้เกษตรกรบ้านวังตะเฆ่มีความผูกพันกับสังคมภายนอก กล่าวคือ จะต้องรู้ว่าตลาดต้องการอะไร ราคาเป็นอย่างไร และนอกจากนี้เกษตรกรยังเข้าไปผูกพันกับองค์กรของรัฐที่ปล่อยสินเชื่อให้ (ธ.ก.ส.) เพื่อกู้ยืมทุนไปจ่ายในการลงทุนอันเกี่ยวกับการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ จากการศึกษาพบว่า เกษตรกรทุกรายที่ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ล้วนเป็นผู้หนีสินจากการกู้ยืมจากนายทุนบ้าง จากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์บ้าง จากสหกรณ์การเกษตรบ้าง ซึ่งให้เห็นว่าการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ของเกษตรกรได้ทุนมาจากการกู้ยืม

และการศึกษาของ วิยุทธ์ จารัสพันธุ์ และคณะ (2534:255) เรื่องการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม และการพัฒนาเมืองในประเทศไทยในช่วง 1950-1990 กรณีศึกษาภาคอีสาน พบว่าแต่เดิมชาวอีสานสามารถพึ่งตนเองได้มากในด้านอาหารการกิน จึงไม่มีความจำเป็นมากนักในการที่ต้องมีความสัมพันธ์กับคนภายนอกหมู่บ้าน ส่วนมากจะมีความสัมพันธ์กับกลุ่มพ่อค้าท้องถิ่น ทั้งคนไทยอีสาน และคนจีนที่มารับซื้อผลผลิตทางการเกษตร หรือเอาสินค้าจากตัวเมืองเข้ามาขายหรือนำมาแลกของ ต่อเมื่อการขยายตัวของการผลิตเชิงพาณิชย์ทั้งในภาคเกษตรกรรม อุตสาหกรรมและบริการเพิ่มมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านต้องพึ่งพาคนภายนอกมากขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มพ่อค้านายทุนโดยการพึ่งพิงในด้านเงินทุน ตลาดรับซื้อผลผลิตทางการเกษตร และการมีงานทำในเขตเมือง

ในส่วนของการเปลี่ยนแปลงอุดมการณ์และค่านิยมของชาวอีสานนั้น อาจพิจารณาในภาพรวมได้ว่า พื้นฐานทางอุดมการณ์ของชาวอีสานเกิดจากการผสมผสานของระบบความเชื่อเกี่ยวกับพุทธศาสนา ซึ่งแสดงออกในการดำเนินชีวิต พิธีกรรมและจารีตของชุมชนชาวอีสาน อุดมการณ์และค่านิยมของชาวอีสานเริ่มเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากประเทศไทยเปิดประตูกับอารยธรรมตะวันตก และแบบแผนการผลิตแบบทุนนิยมที่แทรกตัวเข้ามาในชุมชนอีสาน อุดมการณ์และค่านิยมหลัก ๆ ที่เปลี่ยนไป ได้แก่ การผลิตเพื่อยังชีพมาเป็นการผลิตเพื่อเงินตรา เป็นผลให้ความเอื้อเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ที่เป็นรากฐานของสังคมอีสานเริ่มเจือจางลงไป การให้คุณค่าแก่พฤติกรรมและแบบแผนในการดำเนินชีวิตแบบทันสมัยมากขึ้น ทั้งในการผลิตและการบริโภค คนอีสานให้คุณค่าแก่การศึกษามากขึ้น เพราะเห็นว่าเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการแข่งขัน เพื่อเลื่อนฐานะทางสังคมของตนเองได้

เมื่อมัลย์ ราชวัณทรัพย์ (2520) ได้วิจัยจากเอกสารเพื่อศึกษาผลของการพัฒนาการเกษตรที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยระยะ 40 ปี (พ.ศ. 2450-2475) โดยใช้ทฤษฎีของ Smelser ที่กล่าวถึงการปรับตัวให้ทันสมัยจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม จากการศึกษาได้ข้อค้นพบดังนี้ ประการแรก ผลของการเกษตรทำให้เกิดการจำแนกแตกต่างในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เนื่องจากระบบการผลิตเปลี่ยนจากเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเอง (Self-sufficient

Economy) มาเป็นเศรษฐกิจแบบการค้า (Commercial Economy) ที่ทำให้เกิดการจ้างแรงงานเกษตรกรรม เกิดปัญหาการเอารัดเอาเปรียบในระบบความสัมพันธ์ระหว่างชาวนาพ่อค้าคนกลาง ประการที่สอง เกิดการรวมกลุ่มของโครงสร้างหน้าที่ในรูปของสหกรณ์ และประการที่สาม ผลของการไม่สืบเนื่องในเรื่องระยะเวลา และการขยายตัวระหว่างการจำแนกความแตกต่างของกรรมการทางเศรษฐกิจกับการรวมตัวในรูปของสหกรณ์ ทำให้เกิดกลุ่มทางสังคมในลักษณะของความยากจนข้นแค้น

บุญมา นครอินทร์ (2515) ได้ชี้ให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นในชนบทไทยค่อย ๆ เปลี่ยนไป กล่าวคือ สังคมชนบทไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม ซึ่งแต่เดิมระบบความสัมพันธ์ทั้งในการผลิต และในด้านครอบครัวมีความใกล้ชิด ช่วยเหลือกันและกันให้ความสำคัญต่อหัวหน้าครอบครัว แต่ตัวอย่างเหล่านี้ได้เปลี่ยนแปลงไปโดยมีปัจจัยที่ช่วยทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ประการแรก คือ ปัจจัยทางด้านความเจริญทางเทคโนโลยี ซึ่งได้แก่เครื่องทุ่นแรงใช้แทนแรงงานคนและสัตว์ ทำให้คนมีเวลาว่างพอที่จะไปหางานทำนอกบ้าน นอกจากนั้นระบบการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เช่น ประเพณีการลงแขกก็ได้เปลี่ยนไปเป็นการจ้างแรงงานแทน ทำให้แนวความคิดเกี่ยวกับการทดแทนบุญคุณได้ลดความสำคัญลง ประการที่สอง สถาบันครอบครัวไม่อาจสนองความต้องการของบุคคลในครอบครัวได้ ทำให้สมาชิกในครอบครัวต้องช่วยตนเอง ลักษณะความสัมพันธ์บางอย่างเปลี่ยนแปลงไป เช่น อำนาจของพ่อในลักษณะ Primary Authority ลดลงสถานภาพของพ่อและแม่เป็นเพียงศูนย์รวมทางด้านจิตใจของสมาชิกมากกว่า

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข และ สุวรรณ บัวทวน (2527:57-80) ได้ทำการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมสองแห่งในจังหวัดขอนแก่น หมู่บ้านอัมพวัน และหมู่บ้านคำแก่นคูณ ผลการวิจัยพบว่า ระบบเศรษฐกิจในหมู่บ้านทั้งสองแห่งมีลักษณะแบบดั้งเดิมที่กำลังเปลี่ยนไปเป็นแบบผสมระหว่างเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมและทุนนิยม ทั้งนี้เนื่องจากในเรื่องการทามาหากิน ในด้านการศึกษา การแจกจ่าย การแลกเปลี่ยน และการบริโภค แต่เดิมนั้นระบบเศรษฐกิจภายในหมู่บ้านทั้งสองกำลังเปลี่ยนไป แม้ว่าจะเป็นอย่างช้า ๆ ก็ตาม การผลิตของชาวบ้านมีจุดประสงค์เพื่อการขายเพิ่มขึ้น ชาวบ้านรู้จักการกู้ยืมเงินสหกรณ์ หรือกลุ่มต่าง ๆ ที่ตนได้เป็นสมาชิกเพื่อไปลงทุนในการผลิต ชาวบ้านได้เรียนรู้ระบบการเงิน การธนาคาร การฝากเงินกับธนาคาร ทำให้เศรษฐกิจคล่องตัวมากขึ้น สำหรับการบริโภคได้เปลี่ยนแปลงไปในด้านปริมาณและคุณภาพ เนื่องจากเงินตราได้เข้ามาในหมู่บ้านทั้งสองอย่างแพร่หลาย การบริโภคสินค้า บริการ และต้องซื้อด้วยเงิน ซึ่งแต่เดิมชาวบ้านอาจไม่ต้องซื้อ การเปลี่ยนแปลงในเชิงคุณภาพดีกว่าเดิม รู้จักใช้สินค้าแบบใหม่ ๆ ราคาแพงกว่าเดิม



การแลกเปลี่ยนแรงงานด้านการเกษตรในระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิม จะอาศัยการแลกเปลี่ยนช่วยเหลือซึ่งกันและกันเป็นหลัก ปัจจุบันชาวบ้านได้จ้างแรงงานมากขึ้นทั้งนี้ อาจเป็นเพราะว่าระบบเศรษฐกิจแบบเงินทุนได้เข้าไปในหมู่บ้านมากขึ้น แต่ในด้านความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติยังผูกพันกันเหมือนเดิม ถึงแม้ว่าความเจริญต่าง ๆ ได้เข้าไปในหมู่บ้านอย่างมาก กล่าวคือ การติดต่อสัมพันธ์อย่างบ่อยครั้งในเรื่องของสังคม การร่วมพิธีกรรม การดูแลเมื่อยามเจ็บป่วย การขอความช่วยเหลือด้านการเงิน การขอความช่วยเหลือด้านแรงงานในด้านการเกษตร การยืมสิ่งของเครื่องใช้ในการเกษตร เป็นต้น เช่นเดียวกันในระบบกลุ่มทางสังคมไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงมากนัก หัวหน้าครัวเรือนได้เข้าไปเป็นสมาชิกของกลุ่มสังคมต่าง ๆ เช่น สหกรณ์การเกษตร ธนาคารข้าว ธนาคารยา กลุ่มอาชีพกิจ เป็นการแสดงถึงการมีบทบาทมากขึ้นในการพัฒนาหมู่บ้านของตน

การศึกษาของวิฑูรย์ จารัสพันธ์ และคณะ (2533:138) เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงและรูปแบบการพัฒนาของหมู่บ้านในเขตป่าไม้ การวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบกรณีหมู่บ้านราษฎร์สามัคคี อำเภอสองแคว จังหวัดนครราชสีมา และบ้านโลกสง่า อำเภอหนองบัวแดง จังหวัดชัยภูมิ พบว่าการทำไร่ถือว่าเป็นการประกอบอาชีพหลักของหมู่บ้านทั้ง 2 หมู่บ้าน แต่พืชเศรษฐกิจที่ปลูกใน 2 หมู่บ้านนี้ต่างกันคือ มันสำปะหลัง ข้าวโพดเป็นพืชเศรษฐกิจของหมู่บ้านราษฎร์สามัคคี ในขณะที่เป็นพืชหลักของหมู่บ้านโลกสง่า การปลูกพืชเศรษฐกิจทั้ง 2 ชนิดนี้มีผลต่อการจ้างงานในหมู่บ้านกลุ่มคือ ชาวบ้านที่ไม่มีที่ทำกินหรือชาวบ้านที่ยากจนสามารถรับจ้างในขั้นตอนต่างๆ ของการเพาะปลูก เช่น การปลูกมัน การขุดมัน การลอกปอ ซึ่งมีส่วนเกื้อกูลให้กลุ่มผู้ไม่มีที่ทำกินหรือชาวบ้านที่ยากจนดำรงชีวิตอยู่ได้ และการทำอาชีพทำไร่เป็นอาชีพหลักของทั้งสองหมู่บ้านนี้เองทำให้ชาวบ้านต้องอยู่อยู่กับกิจการในไร่อยู่ตลอดเวลา ผลที่ตามมาคือโอกาสที่จะได้รับส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนาหมู่บ้าน จึงเป็นไปได้ยากเพราะบางครั้งก็ต้องออกไปทำไร่แต่เช้า กว่าจะกลับบ้านก็เย็น บางครอบครัวต้องไปนอนค้างคืนที่ไร่ วิถีชีวิตที่ค่อนข้างเร่งรีบของชาวบ้านทั้ง 2 นี้ยังส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในด้านพฤติกรรมการบริโภคของชาวบ้าน โดยเฉพาะไม่มีเวลาเตรียมอาหาร โดยเฉพาะหลังจากงานในไร่ก็เป็นเวลาพลบค่ำแล้ว ชาวบ้านจึงนิยมซื้ออาหารสำเร็จรูปที่มีขายในหมู่บ้านไปบริโภค การที่ชาวบ้านมีวิถีชีวิตที่เร่งรีบแบบนี้ยังส่งผลต่อกิจกรรมทางสังคมและประเพณีของหมู่บ้าน เช่น ชาวบ้านไม่ค่อยมีเวลาทำบุญตักบาตร เพราะต้องรีบไปทำงานในไร่แต่เช้า เป็นต้น

คุณิ กาพ่อนศรี และ สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2530) ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรมในหมู่บ้านอีสานศึกษากรณีหมู่บ้านชาวเขม พบว่าลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจแบบการค้ามากขึ้น มีสถาบันทางการเงินต่าง ๆ เข้ามามีบทบาท

ในหมู่บ้าน ด้านอาชีพมีการเปลี่ยนแปลงอาชีพจากการทำนาอย่างเดียวมาประกอบอาชีพอื่นเพิ่มขึ้น การเปลี่ยนแปลงด้านแรงงานและการจ้างแรงงานปรากฏให้เห็นชัดเจนขึ้น ลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในด้านการปกครอง ผู้นำเปลี่ยนการปกครองให้ชาวบ้านมีสิทธิเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นมากขึ้น ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมที่เกิดขึ้น ได้แก่ บทบาทของสถาบันครอบครัวทั้งในด้านบทบาทของพ่อแม่ การแบ่งมรดก การสร้างบ้านเรือนและความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติ

✓ชอบ ดีสวนโลก และคณะ (2529:81) ได้ศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจลุ่มน้ำชีระหว่าง พ.ศ. 2475-2526 กรณีสามหมื่นบ้านในจังหวัดร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ และขอนแก่น พบว่าในระยะเวลา 50 ปีที่ผ่านมาได้มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมในสามหมื่นบ้านที่ทำการศึกษาวิจัย ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือ ความไม่สมดุลระหว่างประชากรกับทรัพยากรธรรมชาติ การนำพืชเศรษฐกิจมาปลูกและการสร้างโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจของรัฐบาล เมื่อถนน ไฟฟ้า ระบบชลประทานกระจายเข้าสู่หมู่บ้าน การค้าโดยนายทุนที่เป็นคนจีนหายไป การผลิตเพื่อขายหรือแลกเปลี่ยนด้วยเงินตราเข้ามาแทนที่ เพื่อนำเงินมาซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคจากตลาด เลียนแบบการดำรงชีวิตแบบสังคมในเมือง ทำให้ค่าครองชีพของประชาชนสูงขึ้น ทศาคติ ความเชื่อแบบดั้งเดิมของคนรุ่นใหม่เปลี่ยนแปลงไป การพึ่งพาซึ่งกันและกันลดลง ขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่างเริ่มเสื่อมลง วัฒนธรรมใหม่ ๆ ได้เข้ามาแทนที่ การผลิตเพื่อการขายก่อให้เกิดการขยายพื้นที่ทำกิน ก่อให้เกิดปัญหาการตัดไม้ทำลายป่า การเผาถ่านอย่างกว้างขวาง การผลิตข้าวเพื่อให้เพียงพอ เพื่อการบริโภคภายในครัวเรือน ทำให้อาชีพรองซึ่งเสริมความเป็นอยู่แบบพึ่งพาตัวเองอย่างการปลูกฝ้าย ปลูกหม่อนค้อย ๆ หมดไป ทำให้สังคมแบบชนบทค่อย ๆ เสื่อมหายไปกลายเป็นสังคมแบบเมืองขึ้นเรื่อย ๆ เป็นสังคมแบบเศรษฐกิจเงินตราเข้ามาแทนที่

จากการศึกษาผลงานวิจัยดังกล่าว สรุปได้ว่าเดิมนั้นชาวบ้านมีการผลิตแบบยังชีพเมื่อรัฐบาลกำหนดนโยบายการส่งออกพืชเศรษฐกิจและการปรับโครงสร้างพื้นฐาน ทำให้ชาวบ้านเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตแบบยังชีพมาเป็นการผลิตเพื่อขาย และมีการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินผลิตเพื่อขาย ทำให้มีการติดต่อกับภายนอกมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นด้านตลาดหรือแหล่งเงินทุน และมีผลสืบเนื่องก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและเศรษฐกิจต่อครอบครัวและชุมชน กล่าวคือการพึ่งพาอาศัยกันในการผลิตลดลง การบริโภคด้านต่างๆ ต้องพึ่งตลาดมากขึ้น ความสัมพันธ์ระหว่างคนในครอบครัวและชุมชนเปลี่ยนแปลงไป การเป็นหนี้สินมีมากขึ้น เป็นต้น

2.6 กรอบแนวความคิดในการวิจัย

จากแนวคิด หลักการและวรรณกรรมที่ได้ทบทวนมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าชาวบ้านมีการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจากการผลิตแบบพอเพียง เป็นการผลิตเพื่อขาย โดยใช้ทรัพยากรที่ดินเป็นปัจจัยในการผลิต แต่การใช้ที่ดินจะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เนื่องจากประชากรมีเพิ่มมากขึ้น ทำให้มีความต้องการอาหารมากขึ้น ประการสำคัญการที่รัฐกำหนดนโยบายการผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการส่งออก การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน การปลูกพืชเศรษฐกิจจะต้องมีการใช้เทคโนโลยีในการผลิตเพื่อให้ได้ผลผลิตที่มีปริมาณเพียงพอต่อความต้องการตลาด ทำให้ชาวบ้านต้องกู้ยืมเพื่อลงทุนในการผลิต เกิดภาวะหนี้สินขึ้นในครอบครัวและชุมชน และจากการผลิตเพื่อขายนั้นทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ ทำให้ความเอื้อเฟื้อที่เป็นรากฐานของสังคมชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเริ่มเจือจางลงไป การให้คุณค่าแก่พฤติกรรมในการดำเนินชีวิตทันสมัยมากขึ้น ทั้งในการผลิตและการบริโภค การที่วิถีชีวิตของชาวบ้านอยู่ในกระบวนการผลิตพืชเศรษฐกิจนี้ได้ส่งผลต่อกิจกรรมทางสังคมทำให้ชาวบ้านไม่ค่อยมีเวลาในการร่วมกิจกรรมพัฒนาหมู่บ้าน กิจกรรมประเพณี เนื่องจากต้องรีบไปทำงานในไร่นาแต่เช้า ดังนั้น จากการทบทวนวรรณกรรมดังกล่าวพบว่าการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินนั้นมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและสังคมของครอบครัวและชุมชน ซึ่งเขียนเป็นแผนภาพได้ดังนี้

จากการศึกษาดังกล่าว สามารถที่จะนำเสนอในรูปแบบแผนภูมิดังต่อไปนี้

กรอบแนวคิดในการศึกษา

